

Lényegi egyenlőség és lényegi demokrácia

Az Eszmélet közössége tisztelettel és szeretettel köszönti Mészáros Istvánt, aki december 19-én tölti be 85. életévét.

A szerkesztőség

*

A *lényegi* meghatározottságok problémája egy jövődő társadalomban bekövetkező legalapvetőbb változásra vonatkozik, ahol ahhoz, hogy *történetileg fönntartható* legyen, csakis a *lényegi egyenlőség* lehet a társadalmi anyagcsere létfontosságú irányelve. Mondanom sem kell, hogy néhány más jogrendszer szabályozó alapfogalomtól is (amilyen például a *lényegi demokrácia*) hasonlóképpen elválaszthatatlan ugyanez a követelmény, abban az értelemben, hogy mindahány ilyen fogalmat a lényegi egyenlőség szellemében kell fölfogni és alkalmazni.

Számomra a legfontosabb elméleti és gyakorlati politikai követelmény az, hogy ellentétbe állítsuk a jövő gyökeresen másfajta társadalmi anyagcseréjének – amely nélkül nem lenne képes továbbélni az emberiség – a fölfogását a létező formákkal. Ezért használom a „lényegileg demokratikus” kifejezést (és persze a „lényegi demokrácia” szókapcsolatot is, ennek alapvető, definiáló jellemzőjével, amely elválaszthatatlan a „lényegi egyenlőségtől”), szemben még az egykor hiteles liberális demokrácia-fogalommal is, amelyik semmilyen körülmények között sem jelenthet *lényegi* demokráciát, még ha lehet is úgy igazítani, hogy többé-kevésbé *lényegesnek* lássék valamilyen korlátozott politikai értelemben. Ebben a korlátozott értelemben lehet a politika lényegesen demokratikusabb vagy lényegesen kevésbé demokratikus egy-egy liberális rezsimben, de sohasem *lényegileg demokratikus*. Az én szembeállításomban nem létezik „többé vagy kevésbé lényegileg demokratikus”, illetve „többé vagy kevésbé lényegileg egyenlő”. *Vagy lényegileg demokratikus és lényegileg egyenlő, vagy nem az.* Más szóval, az utóbbi esetben semmiképp sem *lényegi*. Viszont tökéletesen jogos „lényegesen demokratikusabb vagy lényegesen kevésbé

demokratikus”, illetve „lényegesen nagyobb mértékben egyenlő vagy lényegesen kevésbé egyenlő” politikai/társadalmi viszonyokról beszélünk bizonyos történelmi körülmények között.

Ebben az értelemben használtam a „lényegi” jelzőt *A tőkén túl* fejtegetéseiben, és így használom továbbra is, amikor mostanában az államról írok. Valójában már ugyanebben az értelemben tárgyaltam a problémákat a *Marx's Theory of Alienation* (Marx elidegenedés-elmélete) című könyvemben, amelyet 1959-ben kezdtem el írni Londonban. Sőt, egészen 1951 őszére nyúlik vissza e *döntő fontosságú* tárgy iránt érzett mély és kifejezett formában is megnyilvánult érdeklődésem, mégpedig Lukáccsal akkor tájt folytatott egyik beszélgetésemig, amikor a magyar kormány *300 százalékkal* megnövelte az alapvető élelmiszerek és ruházati cikkek árát, miközben csak *18–21 százalékkal* emelte a fizetéseket és a béreket.

Ezt az intézkedést annak idején megvitattuk a Magyar Írók Szövetségében Horváth Mártonnal (aki hevesen támadta Lukácsot az 1949–1951-ben lefolytatott „Lukács-vitában”), a párt politikai bizottsága kulturális-ideológiai ügyekért felelős tagjával. Néhány íróbarátom és kollégám elismételgette az általa hallani akart választ, hogy ugyanis a nép lelkesen jóváhagyta a bejelentett változást. Én egy szót sem szoltam, mire odafordult hozzám, és rákérdezett: „Hát maga, Mészáros elvtárs, mit hallott?” Azt válaszoltam: „Én nem tudom, az ország melyik részében jártak a barátaim, de ahol én lakom, az egyik munkáskerületben, ott az emberek káromkodnak, és szidják a pártot meg a kormányt.”

Horváth jellemző módon vágott vissza: „Mészáros elvtárs, magának vezetni kell őket, nem pedig az uszályukban haladni!” Ez arra vallott, hogy nagyon is jól tudta, mit gondolnak általában az emberek, de csak azt akarta tudni, hogy s mint fogják propagálni az írók a párthatározatot. Tekintve a nagy jövedelmi különbséget a munkások és a vezető írók között, az alapvető élelmiszerek és ruházati cikkek áremelése nem érintette érzékenyen az írókat, viszont fájdalmasan sújtotta a munkásokat. A 18–21 százalékos fizetésemelés ésszerű kompenzálás volt az írók számára, míg a munkások jókora veszteséget szenvedtek el szükségleteik kielégítésében, elsősorban az alapvető élelmiszer- és ruhanemű-készletek beszerzésében, amire már nem futotta csekély bérükből.

Másnap beszámoltam Lukácsnak az Írószövetségben szerzett elképesztő tapasztalatomról, mire ő ironikusan, sőt szarkasztikus nevetéssel adta tudtomra véleményét Horváth viselkedéséről. Aztán kifejtette nekem, hogy lehetetlen volna méltányosabb megoldást találni, mert az olyan hatalmas összeget igényelne, amekkorát nem lenne képes kitermelni a gazdaság. Akkor én csak annyit tudtam erre mondani: „*Értem én ezt, de mégis kell lennie valamilyen más útnak.*” Életemnek abban a szakaszában nem volt használható ötletem arra,

hogy mi is *lehetne*, mi is *legyen* az a „más út”, és hogy miképp lehetne gyakorlatilag megteremteni valamilyen reális alternatívát a fönnálló őrjási igazságtalanságokkal szemben. Csak annyit tudtam, hogy „*kell lennie valamilyen más útnak*”. És persze azt is tudtam, hogy a néptömegek bizony káromkodnak és szitkozódznak, és köztük az én volt osztálytársaim meg gyerekkori pajtásaim is.

Több évtizedes kemény munkámba került, nagy történelmi viharok és forrongások időszakában, amíg megértettem a sokrétű történelmi és társadalmi elágazásait a létfontosságú különbségnek aközött, amit úgy emlegetnek: „nagyobb egyenlőség” (s ami *egyáltalán semmilyen valószínűségi egyenlőséget* nem jelent) és a *lényegi egyenlőség* történelmileg elfojthatatlan követelménye között.

A liberális demokratikus társadalmak gyakran hangoztatják fölmúlthatatlan politikai legitimitásukra tartott igényüket azáltal, hogy kinyilvánított szándékuk politikai reformokat végrehajtani a „*képviselési demokrácia*”, a „*nagyobb egyenlőség*” (meg a „*progresszív adózás*” stb.) érdekében, s azt ígérik, hogy megóvják a társadalmat a „*túlzott állami beavatkozástól*”. Valójában mindezekből az igényekből és szándékokból csak roppant kevés állja ki a szigorú próbát. De a szovjet típusú poszt-revolúciós társadalmak sem feleltek meg kinyilatkoztatott tanaiknak, és visszatértek a legrosszabb kapitalista mintához. (Lásd Gorbacsov stb.) A *tőkés állam átmeneti megdöntésével* képesek voltak ideig-óráig bizonyos *társadalmi reformokat* végrehajtani, de nem azt a szükséges *szerkezeti változtatást*, amelynek képe föltűnt a történelem láthatárán a *lényegi egyenlőség* megvalósításának objektív kihívása révén.

Igazából a *lényegi egyenlőség* kérdése számos más, létfontosságú üggyel kapcsolódik egybe, amelyekről itt csak összefoglalólag tehetek említést. A *tőkéről mint olyanról* (azaz a *tőkerendszeréről* a maga egészében) s nem csupán a *kapitalizmusról* van ugyanis szó.

Hasonlóképpen a *tőkerendszer mint olyan államáról* (vagyis a tőke államáról összes ismeretes és elképzelhető változatában), nem pedig csupán a *kapitalista államról*. Más szóval, az *egész társadalmi anyagcsere* újrameghatározásának és történelmileg járható folyamatos újratermelésének kérdése kerül most terítékre, s nem csupán a fönnálló *politika tárgykörének* eltakarítása.

Ebben az értelemben értékelendők a „*közvetlen demokrácia*” stb. fogalmához kapcsolódó illúziók, a radikálisan újradefiniált társadalmi újratermelési mód keretein belül. Hiszen a megvalósíthatatlan tervezetek a „*közvetlen demokráciáról*” épp azért maradhatnak megvalósíthatatlanok, mert az adott *politika tárgykörének szerkezeti korlátai* által föllállított kelepcébe záródnak, holott az elkerülhetetlen történelmi kihívást az jelenti, hogy a társadalmi anyagcserét gyökeresen, *minden szintjén* át kell alakítani *nem-hierarchikus* módon működővé. A politika *kezdeményezhet* nagyszabású, sőt alapvető társadalmi anyagcsere-

változtatásokat, de egymaga *nem képes ezeket létrehozni*. Jelentős *hatást* gyakorolhat az *anyagi újratermelés* föltételeire, de ő maga – még ha megfogalmazhatja is igényeit nagyszabású változtatásokra – az adott vagy kilátásba helyezett anyagi (és persze a megfelelő kulturális-ideológiai) újratermelési viszonyoktól *függ*.

A stratégiai jelentőségű politikai változások mindig az ilyen – mind-egy, hogy *kimondatlan*, vagy akár cinikusan *álcázott* – anyagi-szerkezeti viszonyok keretei közt fogalmazódnak meg, ezeket pedig a múlt történelmi föltételeinek megfelelő módon szabták meg az osztályviszonyok és az osztálykizsákmányolás objektív premisszái. S amikor korunkban valamilyen jövőbeli szocialista általános döntéshozásról gondolkodunk, akkor azt ennek saját gyakorlati kérdéskörébe illesztve kell kifejtetni, összhangban az új társadalom célul kitűzött anyagi újratermelési rendjével. Az, hogy valami „*közvetlen politikai*”, ebben a tekintetben nagyon keveset mond, *ha egyáltalában jelent bármit is*; viszont mindent elárul az, hogy *materiálisan tényleges-e* az a szóban forgó valami (vagy Babeuf szavaival: itt van-e csakugyan „háztetőink alatt”).

A politika és a társadalom efféle újrameghatározása, ahhoz, hogy történelmileg életképes legyen, a *tőke gyökeres kiirtását* követeli meg a társadalmi anyagcseréből. Nincs enélkül lényegi egyenlőség (vagy lényegi demokrácia). Természetes, hogy ez a követelmény együtt jár az *államnak, amilyenek ismerjük*, a gyökerestül való *kiirtásával* (vagy „el-sorvasztásával”, tehát „elhalásával”). Enélkül nem tüntethető el a tőke újratermelését végző anyagcseréje. Hiszen az állam szükségszerűen velejéig *hierarchikus*. Akként alakult ki történetileg, hogy *kisajátította és elbitorolta* az általános döntéshozatalt a társadalmi újratermelési folyamattól. Ráadásul a tőke társadalmi anyagcsere-rendjének anyagi újratermelési keretmechanizmusa egyáltalában nem működőképes a megfelelő tőkés állam szerkezetileg körülsáncolt hierarchikus döntéshozási folyamatai nélkül.

Még valamit nyomatékosan kell itt hangsúlyoznunk: a *tőke restaurációra való képességét*. A tőke ugyanis természeténél fogva nem lehet más, mint könyörtelenül *mindenek fölött uralkodó* hatalom, mivelhogy nem ismerhet el semmilyen *korlátozást*. Innen a gorbacsovi (és minden hasonló) képzelgés teljes képtelensége, amely az „*ellenőrzött piaci társadalomra*” alapozódik. (Nagyon is jól tudjuk, hogy az efféle fantáziálásnak még számos ábrándos változata lehetséges, kiváltképp súlyos gazdasági válságok közepette.)

Tekintetbe véve mindezeket a megfontolásokat, az egyetlen történelmileg fönntartható megoldás a jövőre nézve: a társadalmi anyagcsere gyökeres újraszervezése a *lényegi egyenlőség irányelvének* szellemében. Ezt csakis úgy lehet célul kitűzni, ha *messze túlhaladunk* a jámbor remények megvalósíthatatlan „*lényegesen igazságosabb*” soha-sehol-földjén. Semmiképp sem meglepő, hogy a már ismeretes

történelmi fejlődés során azokból az ígéretekből, amelyeket a „javak igazságosabb elosztása” liberális-demokrata vágyálmai között reklámoztak (a „jóléti állam” vagy akármilyen más nevében), az égvilágon semmi sem lett. Nem csupán „lényegesen igazságosabb” társadalmi viszonyok nem teremtődtek, hanem még egy icipicivel igazságosabbak sem. Ellenkezőleg, a javak szemérmetlenül még nagyobb koncentrációjának vagyunk tanúi. Olyannyira, hogy még némely tisztességtudó neoklasszikus közgazdász is, mint amilyen Thomas Piketty, leleplezi ezt írásaiban, még ha nincs is rá semmilyen megoldása.

Újraszervezni a társadalmat a döntéshozási hatalom átadásával a szabadon társult termelőknek: ez az egyedül járható útja-módja az értelmes tervezés bevezetésének. Ez ennek az *abszolút* feltétele. Teljesen összeegyeztethetetlen ugyanis a tőke legbensőbb természetével, mert ennek mozgása szerkezetileg megváltozhatatlanul *szét-tartó (centrifugális)*. Főnnálló társadalmi rendünk alapvető társadalmi anyagcseréjének ezt a vetületét – nevezetesen, hogy bár a részleges/antagonizmust gerjesztő nagyvállalati „tervezéssel” nem, ámde az *átfogó* tervezéssel összeegyeztethetetlen – még tovább súlyosbítja a tőke anyagi újratermelési anyagcseréjének az a *rendszerkövetelménye*, hogy hajthatatlanul az *anyagi téren mindenhova behatoló (invazív) globalizálás* felé kell haladnia, méghozzá bármiféle elképzelhető általános döntéshozatali folyamat híján, amelyik az *államilag legitimált politika síkján* zajlana. Hiszen semmi más nem sülnetne ki belőle, mint teljes képtelenség, ha a tőke főnnálló anyagcsere-rendjének apológiai olyan ínyűkre való *globális rendszer* megvalósítását tűznék ki célul, amelyekben nem működne *globálisan életképes és történetileg fenntartható tervezési folyamat*.

Természetesen elgondolhatatlan egy átfogó, globális léptékű, nem-antagonisztikus, ésszerű tervezési folyamat a mindent magában foglaló társadalmi rend alkotó sejtjei – nevezzük ezeket „mikrokozmoszoknak” – közötti kölcsönös kapcsolatok megfelelő módozata nélkül. Ebben az értelemben a *globálisan életképes tervezés* csakis egy *laterálisan koordinált* (vagyis tényleg *nem hierarchikus*) társadalmi újratermelési folyamat alapján képzelhető el. Paradigmatikus kérdése ez a *társadalmi reciprocitásnak*, amelynek mélyén a *lényegi egyenlőség* történelmi követelménye rejlik. A jelenlegi és jövőbeli társadalmi újratermelésünkben elkerülhetetlen *globális cserekapcsolat tervezés* nélkül nem minősíthető történelmileg fenntarthatónak. Ugyanakkor a globális méretű tervezés elgondolhatatlan a jelenlegi világunkban oly nyilvánvaló *szerkezeti-hierarchikus igazságtalanságok* fölszámolása nélkül.

E tekintetben a szó valamely valósnak vélt, ámde megvalósíthatatlan jelentésében vett „*lényeges*” változás melletti kiállás megint csak nem jelent semmit, mert a tervezett társadalom-jobbitás határait kijelölő *irány és elvei*, valamint ezeknek megfelelő *mértéke* a létező, szerkezetileg körülsáncolt hierarchikus rend *belül maradnak*. Az úgyneve-

zett „igazságosabb” lehet ugyan egy bizonyos *részleges* értelemben „lényegesen” (értsd: „viszonylagosan”) igazságosabb, mint korábbi változata, de óhatatlanul félrevezető – s ezt bőségesen bizonyítja a valóságos történelmi fejlődés – abban a létfontosságú értelemben, hogy valójában semmilyen kihívást nem jelent a létező társadalmi rendre, ennek önfenntartó és önigazoló szerkezeti paramétereire vonatkozólag, amit jól szemléltet a „méltányosabb” rend liberális követelése. (Lásd a Lord Beveridge és mások által kifejtett eredeti elképzeléseket a „jóléti államról”, ennek nagy szavak kíséretében megvalósult történetét és végül likvidálását még a maroknyi privilegizált kapitalista országban is.) Hogy kiszabaduljunk ebből a szerkezetileg igazságtalan társadalmi rendből, ahhoz *minőségileg* eltérő irányelvre, a *lényegi egyenlőség* elvére, valamint az elv teljesítésének méréséhez megfelelő *mércére* is szükségünk van.

Ez egyben az egyetlen útja-módja annak is, hogy a társadalmi anyagcsere-rend szocialista átalakítása felé vezető *átmenet* kérdése valódi jelentéssel telítődjék: hogy *mércéje* és *kritériumai* is legyenek ennek az átmenetnek, amelyekkel külön-külön is fölmérhető minden egyes teljesítmény, amelyek a *lényegileg egyenlők társadalma* mint egész megvalósítása felé vezet.

Persze, történelmileg érthető okai vannak, hogy egyik-másik politikai mozgalom, amelyik megpróbálja elfogadtatni politikáját, kénytelen *kézzelfogható eredményeket* ígérni potenciális követőinek. Igen nehéz probléma ez, mert a politikai mozgalmak a *rövid távú* reményeikből fakadó igényeket is hajlamosak *hosszú távú*, történelmileg fenntartható távlati követelményekként elfogadtatni. Igaz viszont, hogy semmilyen *stratégiai* életképes átalakítás nem képzelhető el a *hosszú táv objektív és szubjektív követelményeinek* teljes figyelembe vétele nélkül. Szerencsétlen módon azonban gyakran arra használják a „stratégia és taktika” megkülönböztetését, hogy a hosszú táv mellőzését igazolják vele, mondván, „ezt meg ezt” nem úgy értik, hanem „csak taktikailag”, holott a baj az, hogy amit mondanak, az teljes ellentmondásban van a stratégiai életképes hosszú távú követelményekkel.

Az efféle taktikázás kínos *kisiklást* okozhat a szükséges hosszú távú stratégiában. Amellett nem lehetséges semmilyen járható stratégia, ha nincsenek olyan *rendszerbe foglalt irányelvek*, amelyek megfelelnek a történelmileg fölmérhető hosszú távú tendenciák és lehetőségek általános meghatározóinak. Ezért létfontosságú számunkra az elmentét a között, ami *lényegi* és ami [többé vagy kevésbé] *lényeges*. Amikor valamely történelmileg fenntartható szocialista *átalakulásról* töprengünk, tapodtat sem térhetünk el a *lényegi egyenlőség* radikális irányelvétől és mércéjétől, és csakis ehhez viszonyítva értékelhető mindenkor egy alapvetően különböző társadalmi anyagcsere-rendhez való *átmenet* időszaka.

Mindez tökéletesen összeegyeztethető Marx nézeteivel. De adott történelmi korunkban a fõnt vázolt fogalmi keretben szükséges megfogalmazni mondandónkat, hogy reflektáljunk a tőke visszavonhatatlanul *hanyagló* fejlődési szakaszának súlyos és *egyre romló* föltételeire, e fejlődési szakasznak az emberiség globális elpusztítása felé tartó tendenciájával egyetemben, amit csakis a lényegi egyenlőségre alapozott társadalmi anyagcsere-rend kialakításával elõzhetünk meg. Erre való távlati tekintettel kell megfogalmaznunk az állam fölött gyakorolt kritikánkat.

(Fordította: Csala Károly)

Mészáros és Chávez